
ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 349.2:331.45(045)

Древаль Ю. Д.,

*доктор наук з державного управління, доцент,
професор кафедри охорони праці та техногенно-екологічної безпеки
Національного університету цивільного захисту України*

До питання про зміст понятійно-категоріального апарату у сфері охорони праці

У статті узагальнено основні підходи щодо місця понять і категорій у сфері охорони праці. Відзначено, що формування понятійно-категоріального апарату генетично пов'язане як із розвитком цієї сфери суспільних відносин, так і з її науковим осмисленням. Систематизовано та розтлумачено принципи, на основі яких відбувається формування та вдосконалення понять і категорій. Обґрунтовано положення щодо необхідності творчого осмислення та вдосконалення понятійно-категоріального апарату у сфері охорони праці. Першочергово це стосується поняття «охорона праці».

Ключові слова: *поняття, категорії, охорона праці, інформаційний ресурс інноваційний ресурс.*

Сьогодні притаманне посилення уваги до працезахоронної політики, адже йдеться про належні та безпечні умови праці переважної більшості населення будь-якої країни. У цьому сенсі важливе значення має відводитися і поняттям та категоріям, в яких у концентрованому вигляді відображаються певні закономірності та зв'язки заздалегідь визначеної частки суспільних відносин. Власне й наявність та належна структурованість понятійно-категоріального апарату має вважатися одним з основних показників розвинутої певної наукової галузі. Це повною мірою стосується і різнобічних сфер працезахоронної політики та охорони праці в цілому.

Сучасні вчені базують власні напрацювання із зазначеної проблематики на Державному стандарті України ДСТУ 2293-99 «Охорона праці. Терміни та визначення основних понять» (далі – Державний стандарт. – *Авт.*), яким регламентуються основоположні терміни та визначення з питань охорони праці. Причому, як правило, аналітична робота обмежується дублюванням відповідних положень та понять Державного стандарту.

Проте, за такого підходу залишається невизначеним питання творчого осмислення та розвитку понятійно-категоріального апарату працезахоронної політики. Це стосується, окрім іншого, деяких суперечностей у тлумаченні співвідношення законодавчих засад та комплексу правових норм, спрямованих на врегулювання відносин у сфері охорони праці (що саме і має становити методологічну основу для тлумачення та розвитку понятійно-категоріального апарату наукової галузі). Так, доволі часте застосування словосполучення «законодавча та нормативна база України з охорони праці» без належної аргументації суперечить аксіоматичному положенню щодо закону як нормативно-правового акта найвищої юридичної сили. До того ж, з часу прийняття Державного стандарту відбулися якісні

зміни в суспільних відносинах, що має бути відображено і враховано в понятійно-категоріальному апараті працезохоронної політики.

Завданням статті, з урахуванням наведених аргументів, є уточнення системних ознак працезохоронної політики та формулювання пропозицій щодо удосконалення змісту понять і категорій у відповідній сфері суспільних відносин.

Поняттям називається цілісна сукупність суджень і форма мислення, що відтворює предмети і явища в їх істотних ознаках. Призначення понять – фіксувати різні істотні властивості досліджуваної дійсності, а також зв'язки й відносини між властивостями, процеси, які відбуваються, зміну властивостей і відносин. Категорії у філософському контексті позначають найбільш загальні й фундаментальні поняття, що відображають істотні, загальні властивості і відносини явищ дійсності і пізнання [1, с. 240, 456; 2, с. 250, 513].

Відтак наукові поняття та категорії, позначаючи якісні властивості об'єкта, не можуть вважатися закінченими та остаточними судженнями про даний об'єкт. Навпаки, саме вони і мають містити потенціал для власного розвитку. Власне і Державний стандарт, який встановлює доволі жорсткі вимоги до визначення та використання термінів у галузі охорони праці, окреслює умови для творчого осмислення та вдосконалення понятійно-категоріального апарату у відповідній сфері суспільних відносин. Так, у підпункті 3.2 зазначеного правового акта наголошено: «Подані визначення можна в разі необхідності змінювати, вводячи до них похідні ознаки, розкриваючи значення використаних термінів, зазначаючи на об'єкти, які входять до обсягу і змісту понять, визначених у цьому стандарті. Зміни не повинні порушувати обсягу і змісту понять, поданих у цьому стандарті» [3].

Формування та вдосконалення понять у сфері охорони праці має здійснюватися відповідно до загальної та універсальної процедури, притаманної й іншим галузям наукового знання. До основних принципів такої діяльності необхідно віднести:

- абстрагування від несуттєвих й нетипових факторів;
- виявлення закономірностей у здійсненні працезохоронної політики, віднаходження її алгоритму та механізмів реалізації;
- з'ясування суттєвих і загальних (типових) ознак.

Робота над понятійним апаратом вимагає застосування різних прийомів: пошуку інформації, висування й опрацювання наукових ідей, озвучування наукових гіпотез, зіставлення їх з уже усталеними поняттями, оприлюднення авторських формулювань, нарешті, застосування понять у ході аналізу суспільно-політичних явищ. Дослідників на цьому шляху чекає немало «підводних рифів». Слід, зокрема, зазначити, що визнання непорушності певних «мінімальних» стандартів жодним чином не може вказувати на закріплення певної наукової галузі чи зашореності в наукових пошуках (це, звичайно ж, стосується і охорони праці). Скоріше – навпаки. Р. Гудін і Х.-Д. Клінгеман, зокрема, підкреслюють, що «дисциплінарний еталон» надає для пошуків значні творчі можливості, адже створювані науковим співтовариством стандарти діяльності допомагають дослідникам концентрувати увагу на дослідницьких завданнях й полегшують співробітництво...» [4, р. 31–32].

Проте, на що слід звернути особливу увагу, будь-яке уточнення понятійно-категоріального апарату має ґрунтуватися на якісному розвитку певної наукової галузі в цілому. Дійсно, об'єктивна конкретна істина досягається тоді, коли поняття та категорії науки представлені у системі, тобто є взаємозалежними і становлять формальну основу системи знань (теорії, концепції). В іншому ж разі виникає спокуса концентрувати зусилля виключно на формулюваннях, за рахунок сутності предмета, «живої субстанції». Недоліки «термінологічного ухилу» стають особливо відчутними при аналізі складних міждисциплінарних явищ та процесів, до яких з повним на це правом можна віднести і охорону праці.

Але ж далеко не завжди деякі різночитання термінів можуть вказувати на плутанину чи недосконалість понятійного апарату. Як позитивний приклад, де враховуються системні ознаки охорони праці та промислової безпеки, можна навести деякі розбіжності у тлумаченні поняття «об'єкт підвищеної небезпеки». Так, у ст. 1 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18 січня 2001 р. під таким об'єктом розуміється «...об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються

одна або кілька небезпечних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти як такі, що відповідно до закону є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру» [5]. Водночас у п. 29 ст. 2 Кодексу цивільного захисту України зазначається: «Об'єкт підвищеної небезпеки – об'єкт, який згідно із законом вважається таким, на якому є реальна загроза виникнення аварії та/або надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру» [6]. Зазначене різночитання першочергово має пояснюватися особливостями правового регулювання наперед визначеної частки суспільних відносин та відповідними суб'єкт-об'єктними відносинами.

Базовим для розуміння суті працезохоронної політики є поняття «охорона праці». Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону праці». «Охорона праці – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності» [7]. Відтак будь-яке обмеження системи охорони праці лише одним або одним-двома заходами та способами має вважатися не лише ненауковим, а й неправовим. Це стосується як теоретичних, так і прикладних аспектів працезохоронної політики. Проте, на що слід звернути особливу увагу, проблема повноцінного розуміння та сприйняття зазначеної сентенції ще не може вважатися остаточно вирішеною. І. Смолкін, наприклад, підкреслює, що «... продовжують залишатися непорушними односторонній «вузький» підхід до охорони праці лише як до технічних засобів забезпечення безпеки праці, а також усталена точка зору щодо того, що боротьба з виробничим травматизмом і професійними захворюваннями є завданням лише фахівців у галузі технічних і медичних наук» [8, с. 12].

Водночас сьогодні вже є очевидним і те, що сукупність зазначених «заходів» та «способів» не охоплює усього спектру важливих аспектів соціального захисту людини у процесі трудової діяльності. Дійсно, на межі ХХ-ХХІ ст. у житті соціуму відбулися якісні зміни, що значною мірою впливають на характер виробництва та особливості соціально-трудова відносин. Стрімко зростає, зокрема, необхідність використання у працезохоронній політиці інформаційних та інноваційних ресурсів.

Сучасне інформаційне суспільство створює принципово нові умови для життєдіяльності цивілізації, соціуму та окремих індивідів. Інформаційну основу працезохоронної політики можна визначити, дещо перефразувавши термін «інформаційні основи діяльності» [9, с. 34] як сукупність інформації, що характеризує предметні і суб'єктивні умови охорони праці й дозволяє організувати діяльність в окресленій сфері суспільних відносин відповідно до вектора «ціль – результат». Реалізація ж пріоритетних завдань інформаційного суспільства, відповідно до сучасних вимог, є можливою «... лише за умови максимального використання й оновлення науково-технічного й освітнього потенціалу» [10, с. 168–169]. Відтак саме за допомогою інноваційного ресурсу мають творчо опрацьовуватися пропозиції щодо відповідних змін у системі координат «суспільні відносини», «право» та «закон».

Повноцінне осмислення понятійно-категоріального апарату у сфері охорони праці вимагає належного застосування міждисциплінарного підходу. Слід звернути увагу, зокрема, на особливості аналізу зазначеної проблематики вченими у галузі трудового права, які традиційно розглядають поняття «охорона праці» в широкому та вузькому значеннях.

У тлумаченні С. М. Прилипка та О. М. Ярошенка, наприклад, широким значенням охоплюється визначення, наведене у ст. 1 Закону України «Про охорону праці». Дослідники, зокрема, стверджують: «Якщо будь-який з її складників (правовий, соціальний, медичний, організаційний тощо) не виконується (або неналежним чином виконується), то в цілому не забезпечується і охорона праці, що в кінцевому підсумку порушує конституційні права людини». У вузькому ж чи юридичному тлумаченні зазначений термін означає конкретний правовий інститут трудового права, який об'єднує норми, безпосередньо спрямовані на певне забезпечення умов праці, які є безпечними для життя і здоров'я працівників [11, с. 655].

Отже, формування понятійно-категоріального апарату працезохоронної політики генетично пов'язане як із розвитком цієї сфери суспільних відносин, так і з її науковим осмис-

ленням. Зрозуміло, що не може бути другорядних чи «менш важливих» аспектів і напрямів вдосконалення працезохоронної політики. Відтак і поняття «охорона праці» має відповідати науковим підходам до опрацювання категоріального апарату, відтворюючи предмети і явища в їх істотних ознаках.

Література

1. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. 2-е испр. и доп. изд. / Н. И. Кондаков. – М.: Наука, 1975. – 720 с.
2. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В.Г. Панов. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
3. ДСТУ 2293-99. Охорона праці. Терміни та визначення основних понять [Електронний ресурс] // Режим доступу: dnaop.com/html/1698.html
4. Goodin R. New Handbook of Political Science / R. Goodin, H.-D. Klingemann. – Oxford: Oxford Univ. Press, 1996. – 768 p.
5. Про об'єкти підвищеної небезпеки: Закон України від 18.01.2001 р. № 2245-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 15. – Ст. 73.
6. Кодекс цивільного захисту України 2 жовтня 2012 року № 5403-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 89. – Ст. 3589.
7. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII (редакція станом на 18.11.2012) [Електронний ресурс] // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua
8. Смолкін І. Н. Актуальні проблеми стану охорони праці в Україні / І.Н. Смолкін // Інформаційний бюлетень з охорони праці. – 2012. – № 4 (66). – С. 11–14.
9. Ложкін Г. В. Психологія праці: навч. посіб. / Г.В. Ложкін, Н.Ю. Воланюк, О.О. Солтик. – Хмельницький: ХНУ, 2013. – 191 с.
10. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році: Щорічне послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2013. – 576 с.
11. Прилипко С. М. Трудове право України: підруч. – 5-те вид., перероб. і доп. / С.М. Прилипко, О. М. Ярошенко. – Х.: ФІНН, 2012. – 800 с.

Древалъ Ю.Д., доктор наук по государственному управлению, доцент, профессор кафедры охраны труда и техногенно-экологической безопасности Национального университета гражданской защиты Украины.

К вопросу о содержании понятийно-категориального аппарата в сфере охраны труда. В статье обобщены основные подходы относительно места понятий и категорий в сфере охраны труда. Отмечено, что формирование понятийно-категориального аппарата генетически связано как с развитием этой сферы общественных отношений, так и с ее научным осмыслением. Систематизированы и разъяснены принципы, на основе которых происходит формирование и совершенствование понятий и категорий. Обосновано положение о необходимости творческого осмысления и совершенствования понятийно-категориального аппарата в сфере охраны труда. В первую очередь это касается понятия «охрана труда».

Ключевые слова: понятия, категории, охрана труда, информационный ресурс, инновационный ресурс.

Dreval' Y. D., Doctor of Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Job Safety and Technogenic and Environmental Safety, National University of Civil Protection of Ukraine.

The content of concepts and categories in the sphere of labour protection. The basic approaches to the role of concepts and categories in the sphere of health and safety at work are generalized. It was noted that the formation of concepts and categories is genetically connected with both development of the sphere of social relations and its scientific understanding. The principles which influence the formation and improvement of concepts and categories are systematized and explained. The thesis on creative understanding and improvement of the system of concepts and categories in the sphere of labour protection is substantiated. First of all it concerns the concept of «health and work safety».

Key words: concepts, categories, labour protection, information resource, innovative resource.